

KAREL LINHART

NĚKTERÉ FILOZOFICKOSOCIÁLNÍ A METODOLOGICKÉ ASPEKTY KRITIKY MACHISMU V LENINOVĚ MATERIALISMU A EMPIRIOKRITICISMU

Leninův Materialismus a empiriokriticismus nese v podtitulu název kritické poznámky k jedné reakční filozofii, svým obsahem a významem však toto dílo daleko přesáhlo rámec pouhé polemiky s machistickými empirio-kritiky. Je v něm formulováno filozofické jádro onoho souboru myšlenek, jejichž vytváření je příznačné pro leninskou etapu ve vývoji marxistické filozofie.

V našem příspěvku si všimneme některých sociálních a metodologických aspektů leninské kritiky machismu, jejíž význam za uplynulých sedmdesát let nejen neztratil ničeho na aktuálnosti, nýbrž ještě podtrhuje obecnou platnost leninských principů také v přístupu k současné etapě vývoje přírodních a společenských věd.

Jednou z příčin mimořádné účinnosti Leninovy kritiky druhé etapy pozitivismu, kterou představoval machismus, spočívá také v dialektickém spojení logické analýzy s kritickým sociálněpolitickým rozbohem. Leninova kritika machismu tak nemá imanentní charakter, není uzavřena do rámce pouhého ideologického systému, nýbrž směřuje k odhalení podstaty jevu, ke konfrontaci se společenskou koncepcí. Lenin tím dal mimořádně významný příklad uplatnění takového přístupu ke zkoumání nutných souvislostí jednotlivých elementů systému, umožňující všestranný rozbor machismu jako celku, nikoliv posuzování jeho jednotlivých izolovaných problémů, které se vyskytovalo zhusta v nemarxistické literatuře, pojednávající i z kritického hlediska o významu díla Ernsta Macha. Připomeňme v této souvislosti např. studii Albíny Dratvové nazvanou Odkaz Arnošta Macha,¹⁾ která sice z pozic kritického realismu odmítala Machův fenomenalismus i pozitivismus, nemohla však vzhledem k použitým světonázorovým a metodologickým východiskům překročit rámec kritického rozboru některých Machových myšlenek a dospět ke konfrontaci se společenskou koncepcí.

Metodologický význam leninského přístupu ke kritice machismu je třeba zdůraznit také ve světle reflexe, jež se projevila v křivém zrcadle

¹ Česká mysl, r. XXXIV, 1938, seš. 1—2, str. 8—24.

revizionistických teorií v Československu, z nich máme na mysli zejména práci Karla Kosíka *Dialektika konkrétního* a Milana Průchy *Kult člověka*. V této souvislosti je třeba podtrhnout, že revizionismu nejvíce na Leninově díle vadilo odhalení třídních aspektů filozofie a s tím spjatou její stranickost. V uvedených pracích revizionistického obsahu se setkáváme s výrazným odmítáním stranickosti, s negativistickým posuzováním tzv. nížin propagandy a s pokusem postupně nahradit marxistickoleninské pojetí filozofie existencionálními nebo pozitivistickými přístupy. Ze způsobu Leninova kritického rozboru machismu o to významněji vynikne aktuálnost leninského návodu ke kritickému odhalování také soudobých forem revizionismu v jeho gnoseologických, teoretických a sociálních kořenech. Leninový přístup ke kritice machismu je podstatný nejen vnitřní podmíněností logické a společenskohistorické analýzy s třídním rozбором filozofického jevu v jeho konkrétní totalitě, nýbrž také neoddělitelným sepětím kritiky subjektivního idealismu s pozitivním tvůrčím rozvíjením zkoumané filozofické problematiky. Také v tomto smyslu je Leninova kritika významná nejen jako metodologický návod k přístupu k soudobým formám buržoazního filozofického myšlení, nýbrž je aktuální i vlastním rozбором forem fyzikálního idealismu a pronikavým tvůrčím přínosem k rozvoji zejména marxistické gnoseologie. Plným právem konstatoval Vladimír Ruml v práci *Pozitivistická „filozofie vědy proti vědě“*²⁾ že uvedený přístup je nutný především v bezprostřední ideologické třídní konfrontaci mezi imperialismem a socialismem, např. při kritice buržoazních světónázorových směrů, společenských teorií či politických doktrin a současně je neméně tak významný při uplatnění filozofické analýzy a světónázorovém zobecňování jevů a výsledků soudobého rozvoje vědy, uskutečňovaném v společenských podmínkách imperialistického vývoje. V tomto pojetí také pozitivismus nebyl a není pouhým proudem pozdně buržoazní filozofie, nýbrž je způsobem myšlení buržoazní společnosti a stal se základem buržoazní a také revizionistické ideologie. Pozitivismus není pochopitelně jedinou formou buržoazní ideologie, svou sociální funkcí plní však podstatný úkol bránit pronikání filozofickému materialismu do speciálních věd.

V konfrontaci se soudobými projevy revizionismu je vysoce aktuální jeden z metodologických závěrů, vyplývajících z uvedeného Leninova díla, o snaze revizionismu opouštět podstatu marxismu pod záminkou kritiky jeho formy. Leninův Materialismus a empiriokriticismus je proto skutečným vzorem vědecké, stranické kritiky buržoazní filozofie. Zvláštností marxistickoleninské filozofie je, že je schopna odhalit materiální zdroje vlastního vývoje, její stranickosti a úlohy jako formy světového názoru dělnické třídy, jejímž kolektivním nositelem je proletářská strana. V Leninově práci je také postižena specifická stranickost při poznávání společenských a přírodních jevů. Stranickost má objektivní charakter, proto také světónázorové interpretace výsledků přírodních věd mají vždy třídní a společenské momenty. K pochopení soudobých projevů revizionismu je

² Ruml—Buhr—Horstmann, *Pozitivismus a vědecké poznání*, Horizont 1976, str. 27.

nutné uplatnit při rozboru také princip historismu, umožňující odhalit staronový charakter těchto teorií, jak tomu bylo v době Leninovy kritiky machismu a je i dnes, kdy opět poražené myšlenky znovuožívají v soudobých revizionistických stanoviscích. Připomeňme v této souvislosti Bernsteinovy pokusy a „doplnění marxismu“, jenž se také jakoby opíral o rozvoj vědy a vytyčoval potřebu jejího etického zdůvodňování. Také současný revizionismus se snaží přiživit na rozvoji přírodních věd. Z Leninova díla proto lze vyvodit podstatné určení naší metodologie, která na rozdíl od pozitivismu nemůže být redukována na pouhý soupis návodů a poznávacích postupů, nýbrž vychází z dialektické jednoty všech stránek vědeckého poznávání zákonitostí objektivního světa, při čemž nedělitelnou jednotu tvoří obsah, metoda a uplatnění výsledků poznání. Pro soudobé revizionistické přístupy je typická absolutizace jen některých stránek metodologie, která odtržena od ideologie se stává nástrojem falešného vědomí. Problém stranickosti poznání nelze proto redukovat jen na gnozeologickou rovinu právě tak, jako ideologii nelze pochopit jen jako fenomén teoretického vědomí, nýbrž také empirického a každodenního vědomí. Revizionistická redukce stranickosti na pouhý teoretický boj nerespektuje strukturovanost ideologického působení a ve svých důsledcích obsahuje vlastní odmítání principu stranickosti. Uveďme v této souvislosti, jak u nás již v roce 1956 začalo být revizionisty hlásáno takové pojetí ideologie, označující ji ve všech případech za falešné vědomí, bez ohledu na to, které třídě a na jakém stupni jejího vývoje je ideologie vlastní. Leninova kritika machismu je mimořádně cenná také tím, že odhaluje sociální funkci ideje abstraktního objektivismu, jež je pozitivistického původu. Soudobé volání části buržoazní ideologie po tzv. „deideologizaci“ je zároveň provázáno v buržoazní teorii také koncepcemi reideologizace, protože buržoazní ideologové nemožou zdůvodňovat pouze iluzorní stanoviska popírající ideologické momenty poznání vzhledem k tomu, že také buržoazní ideologie je diferencována a působí na různé vrstvy své společnosti. Naše kritika buržoazní filozofie a dalších forem ideologie musí proto v duchu Leninova rozboru machismu obsahovat také analýzu společenskohistorických podmínek různých proudů buržoazního myšlení a proto také marxistickoleninské pojetí stranickosti obsahuje jednotu logicko imanentní a historickospolečenské kritiky buržoazní filozofie. Požadavek komplexního rozboru, pokud možno všestranné analýzy si současně vždy vynucuje uplatnění historické dimenze, ke zjištění objektivních podmínek určitého filozofického směru neoddělitelně patří rovněž úsilí poznat teoretickou návaznost ve vývoji idejí. Také v tomto smyslu je citované Leninovo dílo příkladem uplatnění uvedeného postupu.

V. I. Lenin v *Materialismu a empiriokriticismu* dospěl k závěru, že je nutné přistupovat k hodnocení Machova empiriokriticismu při nejmenším ze čtyř hledisek.³⁾ Ukazuje v citované práci na nutnost srovnat teoretické základy empiriokriticismu s teoretickými základy dialektického materialismu a vyvozuje závěr, že empiriokriticismus po celou linii gnozeologických otázek vykazuje úplnou reakčnost tohoto směru, stále reprodukuje idealismus a agnosticismus. Za druhé připomíná Lenin nezbytnost určit

³ V. I. Lenin, *Spisy* sv. 14, Praha 1958, str. 377–378.

místo empiriokriticizmu mezi ostatními školami přítomnosti a vyvozuje závěr, dnes již proslulý, že Mach vyšel z Kanta a nedal se od něho směrem k materialismu, nýbrž k imanentismu. Třetí Leninův závěr poukazuje na souvislost machismu s jedním odvětvím přírodovědy a poukazuje na okolnost, že část fyziků upadla do fyzikálního idealismu, kterému předpověděl stejný osud jako tehdy již překonanému fyziologickému idealismu. Za čtvrté Lenin zdůvodňuje, že za gnoseologickou scholastikou empiriokriticizmu je třeba vidět boj stran ve filozofii a vyvozuje stanovisko, že moderní filozofie je znovu tak stranická jako před dvěma tisíci léty.

Pokusme se na základě uvedeného Leninova shrnutí pravidel přístupu k hodnocení empiriokriticizmu charakterizovat některé obecné stránky aktuálnosti leninského odkazu uplatňovaného při překonávání soudobé buržoazní filozofie.

Prvním z nich je zdůraznění principu jednoty materialismu a přírodních věd a nezbytnost dalšího prohlubování materialistického pohledu na svět v důsledku rozvoje přírodních věd, i když v určitých zákrutách tohoto poznání docházelo, tak jako tomu bylo v souvislosti s rozvojem fyziky ke konci minulého a počátkem tohoto století, k světónázorovému nezvládnutí poznávané problematiky.

Důležitým vývodem také je, že žádný idealismus nemůže být světónázorovým východiskem, který potřebují moderní vědy a že vlastní oblast přírodních věd nestojí stranou zápasu tříd, v určitých etapách se tato oblast dokonce může stát významným místem ideových střetů.

Pro marxistickoleninské řešení vztahu filozofie a přírodních věd, právě tak jako vztahu filozofie ke společenským vědám je podstatným prvkem řešení vztahu teorie a praxe. Marxismus-leninismus odmítá praktikismus, který, stane-li se systémem, vždy vyúsťuje v oportunismus a revizionismus. Připomeňme v této souvislosti, s jakou důrazností se již Bedřich Engels vysmíval chlapíku tzv. selského rozumu. Na druhé straně marxismus-leninismus odmítá jakékoliv projevy fetišizace teorie a vědy, kdy abstraktní akademismus je projevem buržoazního objektivismu, zakrývajícího třídní podstatu jevů. Takové pojetí pak souvisí s iluzemi o určující úloze idejí ve společnosti, ze kterých vyplývají další iluze o povaze duchovní činnosti lidí, jež neberou v úvahu rozhodující úlohu lidu v dějinách. Nezávislost na třídním boji je jen domnělá a je podstatným zdrojem iluzí, že nezávislý intelektuál tvoří elitu společnosti a jedině on může posoudit jednotlivé činitele společenského vývoje.

Další závěr, který lze z Leninova přístupu vyvodit je zdůraznění jednoty světónázorové, ideologické a poznávací funkce, které nelze zaměnit, stavět jednu proti druhé, ani od sebe odtrhovat. Význam společenského charakteru poznávací činnosti zahrnuje současně i význam jeho specifičnosti. Vědeckost a ideologický charakter poznání jsou stránkami, jež se vztahují jak k obsahu a struktuře teorie, tak k jejich společenské funkci. Poznání nelze proto omezit jen na deskripci skutečnosti. Připomeňme v této souvislosti podnětnou stať Vladimíra Rumla *Věda a ideologie*,⁴⁾ v které autor

⁴ Vladimír R u m l, *Věda a ideologie*, Filozofický časopis ČSAV 1975, č. 1, str. 6.

ukazuje na nezbytnost respektovat specifičnost v poznávání společnosti a přírody, kdy zejména v poznávání společnosti je přímá souvislost struktury a funkce, zatím co v přírodních vědách je tato souvislost zprostředkovanější. Vývoj přírodních věd, tak jak prokázal Lenin v Materialismu a empiriokriticismu, právě tak jako poznatky těchto věd byly a jsou do dnes předmětem pokusů o nepravdivé desinterpretace v buržoazní filozofii, zatímco filozofie dialektického a historického materialismu je adekvátní logice vývoje přírodních věd a proto podává pravdivou filozofickou interpretaci jejich poznatků. Další závěr, který lze vyvodit z leninské kritiky machismu je zdůvodnění toho, že poznání přírodovědců spontánně tíhne k materialistické filozofii a k přesvědčení, že skutečnost existuje mimo vědomí a tato spontánní světónázorová stanoviska přírodovědců jsou nadále důležitým spojencem materialismu, i když mohou být v určitých etapách vývoje poznání oslabena. Proto také významnou podmínkou účinnosti materialistického pojetí světa je sepětí s dialiktickým přístupem ke zkoumání skutečnosti.

Mimořádně podnětné je rovněž Leninovo odlišení oblasti filozofických problémů od speciálně vědního řešení problematiky. Lenin tak znovu potvrdil stanovisko marxistické filozofie, která odmítla a překonala roli filozofie jako královny věd, jež sehrála v dějinách filozofie tak škodlivou úlohu ve vztahu filozofie a přírodních věd.

Při příležitosti sedmdesátého výročí Leninova Materialismu a empiriokriticismu chceme zdůraznit zásadní význam obecné platnosti Leninovy kritiky buržoazní filozofie, uplatňované na rozboru machismu a celé druhé fáze ve vývoji pozitivismu. Toto konstatování není slavnostním holdem, vyjádřením při příležitosti významného výročí, nýbrž vychází z ocenění role leninské kritiky také v postpozitivistickém období vývoje buržoazní filozofie a při kritické analýze soudobého buržoazního myšlení vůbec.

Buržoazní ideologie, která hlásáním abstraktních přístupů, různými projevy redukcionismu, absolutizace některých momentů procesu poznání či poznávaných jevů, užíváním sofistiky dospívá až do služeb antikomunismu může být účinně potírána jen ve spojení s leninskou zásadovostí, pevností, stranickostí a současně tvořivým přístupem k rozvoji teorie a praxe. Význam leninské kritiky machismu není proto vzpomínán jen při příležitosti velikých výročí, nýbrž je trvalou součástí Leninova filozofického odkazu.

EINIGE PHILOSOPHISCH-SOZIALE UND IDEOLOGISCHE ASPEKTE DER KRITIK DES MACHISMUS IN LENINS MATERIALISMUS UND EMPIRIOKRITIZISMUS

Im Artikel wird der Zusammenhang der theoretischen Entwicklung mit der Entwicklung der Gesellschaft verfolgt, es wird begründet, daß die Ideologie nicht nur ein Phänomen des theoretischen, sondern auch des empirischen und alltäglichen Bewußtseins ist. Es werden diejenigen Seiten der revisionistischen Konzeptionen kritisiert, die die Strukturiertheit der ideologischen Wirkung nicht respektieren und die Parteilichkeit nur mit der theoretischen Form des Kampfes verbinden, obwohl sie unteilbar mit allen Formen des ideologischen Kampfes verbunden ist. Es wird die Idee vom

unparteilichen Objektivismus kritisiert, die von positivistischer Provenienz ist. Die kritische Analyse dieser Auffassung bildet einen bedeutenden Aspekt des methodologischen Herangehens an eine erfolgreiche Überwindung des Einflusses des Machismus in seinen gegenwärtigen Formen. Die Arbeit hebt die Aktualität der Leninschen Kritik des Machismus im Kampf mit dem gegenwärtigen Revisionismus in der Philosophie hervor und weist auf die allgemeine Gültigkeit der Leninschen Prinzipien der Kritik der bürgerlichen Philosophie hin.